

Faiq Olekberli
AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

(əvvəli ötən sayımızda)

IV Yazı

Qeyd edək ki, rus bolşevikləri 1917-ci ildə Rusiyada hakimiyəti əla əldiğindən sonra əvvəlcə bütün milletlərə azadlıq vət etdiyi, hətta bunu yazılı şəkildə bəyan etdiyi halda, çox keçmədi ki, kommunizm məfkurəsindən iğəlçiqliq siyaseti kimi istifadə etməyə başladılar. Ancaq bunun yalnız birərəfə, yəni beynəlməli formada hayata keçirilməsinin mümkünşüyüն ənənəsi olan rus bolşeviklərinin kommunizmə «milli forma» da verməyə başladılar. Başqa sözə, onlar Marks və Engelsin kommunizm məfkurəsini rus milli maraqlarına uyğun şəkildə digər milletlərin şüurlanına yeriitmək üçün sosializm ideyasına «milli» don geyindirməyə çalışılar. Rus bolşeviklərinin kommunizm məfkurəsinin «milli» mahiyyətini belə izah edirdilər. Formaca milli, məmənunca səsiyəlist! Kommunizm ideyasına «milli» don geyindirməkdə onların məqsədi qeyri-rus milletlərinin özüllidə də Türk xalqlarının şüurunu dolasdırmaq və müstəmləkə halına getirmək idi. Başqa sözə, rus bolşevikləri qeyri-rus milletlərini, özüllidə türk xalqlarını zor-xoş inandırmış istəyirdilər ki, yalnız ruslar arasında deyil, güya Azərbaycan türkləri, Türküstan türkləri və başqa xalqların hayatı da sosializm inqilabı baş vermişdir. Sadəcə, Rusiyada sosializm inqilabı bir, Azərbaycanda digər, Türküstan da isə ondan bir qədər fərqli formada baş vermişdir. Beləlikdə, Türk xalqları zor-xoş «rus kommunizminin» həyəti onunun qurbanına çevrilərlər.

Bele ki, keçmiş SSRİ dövründə Türküstanda, Azərbaycanda, Tataristanda və başqa türk ölkələrində «milli» xüsusiyyətli sosializm adı altında, sözün həqiqi mənasında marksizmin dövletsiz kommunist cəmiyyəti deyil, rus bolşeviklərinin «rus kommunizmi» quruldu. Bununla da, keçmiş SSRİ xalqlarının şüurlarında kommunizmə münasibətde yeni bir içtimai şüur formalaşdırıldı. Elə bir şüur ki, orada vətəndaş ne özünü kommunist, ne de milli mənada dərk edə bilirdi. Bununla da, Türk xalqları «sovət vətəndaşı cəmiyyəti» və «kommunizm» adı altında daha çox ruslaşdırıldı. Bu, artıq idarəedənlər (rus bolşevikləri) üçün asan idarəolunan cəmiyyətlər (ukraynalı, azərbaycanlı, gürçü, qazax və b.) demək idi. Burada əsas möqam odur ki, idarəedənlər (rus bolşevikləri) özlərindən əvvəlki imperiya sələflərinin yolunu (çar Rusiyası dövründəki rus mütləqiyətçiləri) davam etdirməkə yanaşı, özlərindən sonrakı xəlefərinin de düşündürdülər. Bele ki, bir gün SSRİnin dağılmasının mümkinlünü nəzəre alaraq, gelecekde imperiya təfəkkürünü davam etdirənlər üçün (məsələn, indi buna «rus avrasiyaçılığı» nümunə ola bilər), sovet dövründə idarəolunan milletlər halına getirilmiş cəmiyyətləri daim tezqiq altında saxlamağın planlarını da cizmişlər. Fikrimizce, keçmiş SSRİ-nin tərkibindəki xalqların marksizmin banilərinin kommunizmini deyil, rus imperiya təfəkkürünün daşıyıcıları olan bolşeviklərin «rus kommunizmi»nın psixoloji tezqi-

qi altında olduğu bir dövrdə «rus avrasiyaçılığı»nın postsovet məkanında yayılması çox ağıllı düşünülmüş bir ideyadır. Çünkü Rusiyada yaxşı anlayıclar ki, keçmiş SSRİ xalqları hər il sovet ideologiyasından uzaqlaşır və bu uzaqlaşma yeni nəsil və yeni təfəkkür demekdir. Yeni nesilin sovet nəslini get-gedə inkar etmesi isə, rus imperiya təfəkkürüne dabən-dabana ziddidir.

Ona görə də, yeni rus ideoloqları keçmiş SSRİ xalqları arasında imperiya təfəkkürüne cavab veren sovet nəсли tarix sehnəsindən getməden «rus avrasiyaçılığı»ni heyata keçirməye çalışılar. Onlar yaxşı anlayıclar ki, öten 25 ilin üzərində bir 10, yaxud 20 il gələrsə, keçmiş SSRİ xalqlarını yeni nəсли rus imperiya təfəkkürünyü yaxına bəle buraxmayaçaqlar. Bu baxımdan rus ideoloqları üçün avrasiyaçılıq im-

deyildir, o zaman onu da dəyerləndirmək mümkündür. Ancaq burada bir şeyi də açıq dərk edirik ki, avrasiyaçılıq müəyyən anlamda Türk Birliyinə alternativdir, hətta, onu öz içinde məhdudlaşdırmaq niyyəti vardır. Bir sözə, əger avrasiyaçılıqdə rus-slavyan ideolojisi ağır basırsa, o zaman Türk birliyi məsəlesi də, onların nezareti altında ortaya çıxı biləcəkdir. Eyni sözə Avropa Birliyi haqqında da deyə bilərik ki, burada da Avropa düşüncəsi əsas rol oynayır.

Bu o deməkdir ki, rus-slavyan ideoloqları Türk Birliyi məsələsinin ciddiliyini görür və onu öz nəzərətində saxlamaya çalışır. Əger nəzərəalsaq ki, son iki əsredə yaxındır Türk birliyinin zaifləməsində Rusiya faktoru. Qərb faktorundan az rol oynamamışdır; rus-slavyan ideoloqları başa düşmək olar. Rus avrasiyaçılanın başa dü-

sibetini tamamilə dəyişib onunla səmimi şəkildə əməkdaşlıq etməli, bu anlamda Rusiya «avrasiyaçılıq» ideolojisindən türkərin əleyhinə istifadə etmek niyyətindən el çəkməlidir. Bizcə, Rusiya Federasiyası Qərbebənzər imperialist niyyətlərindən el çəkib, Türk Dünyasıyla bolşevizmin tekrarı ola biləcək rus avrasiyaçılıqdan deyil, səmimi şəkildə əməkdaşlıq edərsə bəlkə de bu sahəde her hansı uğur əldə etmək mümkündür.

Ozelliğe, Rusiya İslam dinini ikinci rəsmi din, Türk dilini ikinci rəsmi dil elan etməklə «Avrasiyaçılıq» məsələsində Qərbebənzər imperialist deyil, qərblərlə qarşı mübarizədə bərabər və edaletli formada bir olduğunu ortaya qoya bilər. Eyni zamanda, Rusiya Avrasiyaçılığın İsləm-Türk Dünyasının əleyhinə deyil, Qərbdən özünü müdafiə xarakterli olduğunu inandırmak

lələrde de bir qədər obyektiv və subjektiv sebəblərdən dolayı problemlər var. *Məsələn, «Türk birliyi»nin içərisində nəzərdə tutulan ölkələrin (Türkiyə, Azərbaycan, Türkmenistan, Özbəkistan və b.) bir yərə toplanması Türk-dilli dövlətlərin sammiti adlandıgı halda, orada bir araya gələnlərin əksarıyati rus dilində danışırlar. Əlbətə, problem yalnız sammitin adı, yaxud da oraya toplaşanların hansı dildə danışmalarla bağlı deyildir. Əsas problem bu Türk dövlətlərinin hakimiyətlərindən daha çox ayn-ayn müştəqil ölkələrdə yaşayan, ancaq əsasən eyni soyu, dili, mədəniyyəti və tarixi paylaşan türk xalqlarının bir-birinə hansı şəkildə dərk etmələri, qəbul etmələri ilə bağlıdır.*

Sovetlər birliyi dövründə bu imperianın tərkibində yaşamağa məcbur olan Orta Asiya, Krim, Tatarstan, Qaf-

Türk birliyinin gerçekəkləşməsi yolları: Problemlər və perspektivlər

periya təfəkkürünü davam etdirmeyin bir vasitəsidir. «Avrasiyaçılıq» kimi imperialist ideyaya qarşı milli şüur formalaşdırıb milli ideya ilə çıxış etmək isə ona alternativlikdir. Fikrimizce, bu prosesin imperialistlərin, yoxsa millilik tərəfdarlarının qalib çıxməsində ixti-

şürər ki, əger müştəqil, heç bir kənar qüvvədən asılı olmayan Türk Birliyi gerçəkləşərsə, o zaman Rusiya Federasiyasının parçalanması daha real olacaqdır. Hər halda, müştəqil bir Türk Birliyi ortaya çıxarsa Rusiya nəinki Azərbaycana, Qazaxistana, Özbəkis-

ütün Türk dili və İsləm diniyle bağlı qəti bir qərara gəlməlidir. Artıq Moskva yönətimi Rusiya Federasiyası tərkibindəki, ondan kənardakı müsəlmanlara və türklərə Qərbin gözü ilə baxmaqdan el çəkməlidir. Qərbin vaxtı təqribən «marksizm» kimi ideoloji

Bu gün Türkçülüyün əsas mərkəzi olan Türkiyə və Azərbaycanda son əsrərde Türk birliyinin baş tutmaması üçün əlindən gələni edən antitürk qüvvələr var. Bu antitürk qüvvələr özüllük, Türk dövlətlərində yaşayış azsaylı etnik qrupları türklərə qarşı qoymaqdadırlar. Bu anlamda Azərbaycanda və Türkiyədə Türkçülüyün ümumtürk mənafeyini ifadə etməsi, ən önəmlisi siyasi birliyin ortaya çıxması yolunda ciddi problemlərdən biri də azsaylı etnik qruplarla türklər arasındakı münasibətlərdir. Antitürk qüvvələr Türkçülüyü, Türk birliyini yalnız Türkərin maraqlarına hesablanmış siyasi ideya kimi qələmə verməklə azsaylı etnik qruplarda separatist meyillər yaratmağa çalışırlar. Bunun nəticəsidir ki, Türkiyədə və Azərbaycanda türklər dövlətin əsas sütunu olsalar da, bu gün həmin ölkələrdə türkçülük aparıcı ideyaya çevrilə bilmir

mai şüurun hansı istiqamətdə – imperiya təfəkkürüne, yoxsa milli şüura doğru inkişaf etməsindən çox şey asılı olacaqdır.

Ona görə də Avropa kimi Rusiyanın gələn “yeni modellər” də Türk dövlətlərində münasibət birmənəli deyildir. Əger Avropa birliyi daha çox genç neslin maraqları dairesindən, “avrasiyaçılıq” isə yaşı “sovət” nəslini üçün aktuallığını qoruyub saxlaysı. Əger hesab etmək məmkündürse avrasiyaçılıq Türk xalqlarının müstəqilliyinin, milli döyərlərinin əleyhinə çevriləməyib, başqa sözə rus avrasiyaçılığı

tara, Türkmenistana, Qırğızistana əsasında biliçək, üstünlük belə bir niyyətə düşərsə artıq qarşısında bir yox, bir neçə Türk dövlətinin görməli olacaq hətta, öz tərkibindəki Türk muxtar respublikaların da milli varlıqlarını tanımaq zorunda qalacaqdır.

Cünki bu gün neinki müştəqil Türk dövlətləri, hətta Rusiya Federasiyasının tərkibindəki Türk muxtar respublikalarında (Tatarstan, Saxa, Kalmykia, Altay vəb.) da Türk Birliyi ruhu yüksələn xətə davam etməkdədir. Ona görə də hesab edirik ki, Rusiya Federasiyası Türk Dünyasına müna-

yunlardan uzaq durmalı, ortaç mədəniyyət və ortaç tarixi keçmişdən çıxış etməlidir. Hər halda rusların, ukraynalıların, bolqarların və başqa slavyan millətlərinin keçmiş avropalılardan çox türklərə bağlıdır.

Bu gün ən az gerəkçi görünen, ancaq dəha çox arzulanan müştəqil Türk Birliyidir. Ancaq dəqiqləşdirmək lazımdır ki, Türk birliyi dədikdə konkret nəyi nezərə tutur. Cünki bu, bir qədər geniş anlamdır. Burada səhəbet konkret milli kimliyini, milli dilini, milli dövlətini türk olaraq qəbul edən topumlardan gedə bilər. Ancaq bu məsə-

lələrde de bir qədər obyektiv və subjektiv sebəblərdən dolayı problemlər var. *Məsələn, «Türk birliyi»nin içərisində nəzərdə tutulan ölkələrin (Türkiyə, Azərbaycan, Türkmenistan, Özbəkistan və b.) bir yərə toplanması Türk-dilli dövlətlərin sammiti adlandıgı halda, orada bir araya gələnlərin əksarıyati rus dilində danışırlar. Əlbətə, problem yalnız sammitin adı, yaxud da oraya toplaşanların hansı dildə danışmalarla bağlıdır. Əsas problem bu Türk dövlətlərinin hakimiyətlərindən daha çox ayn-ayn müştəqil ölkələrdə yaşayan, ancaq əsasən eyni soyu, dili, mədəniyyəti və tarixi paylaşan türk xalqlarının bir-birinə hansı şəkildə dərk etmələri, qəbul etmələri ilə bağlıdır.*

Bu gün Türkçülüyün əsas mərkəzi olan Türkiyə və Azərbaycanda son əsrərde Türk birliyinin baş tutmaması üçün əlindən gələni edən antitürk qüvvələr var. Bu antitürk qüvvələr özüllük, Türk dövlətlərində yaşayış azsaylı etnik qrupları türklərə qarşı qoymaqdadırlar. Bu anlamda Azərbaycanda və Türkiyədə Türkçülüyün ümumtürk mənafeyini ifadə etməsi, ən önemlisi siyasi birliyin ortaya çıxması ciddi problemlərdən biri də azsaylı etnik qruplarla türklər arasındakı münasibətlərdir. Antitürk qüvvələr Türkçülüyü, Türk birliyini yalnız Türkərin maraqlarına hesablanmış siyasi ideya kimi qələmə verməklə azsaylı etnik qruplarda separatist meyillər yaratmağa çalışırlar. Bunun nəticəsidir ki, Türkiyədə və Azərbaycanda türklər dövlətin əsas sütunu olsalar da, bu gün həmin ölkələrdə türkçülük aparıcı ideyaya çevrilə bilmir. Üstünlük, Türkçülükdən türkçülük ideyasının bu gün Türkiyədə və Azərbaycanda hakim ideya olmasından çox həmin ideyanın bu və ya digər formada qorunub yaşadılması uğrunda mücadilə aparırlar. Bütün bunların fonunda türkçülük, azərbaycanlıq, yurdadaşlıq, vətəndaşlıq, dövlətçilik öncə çəkilir ki, sonucda Türk birliyi ideyası da arxa plana keçmiş olur.

1 Əfəndiyev S.M. Seçilmiş Əsərləri. İki cilddə. 2-ci cild. Bakı, 1990, səh.325